

TANZİMAT DÖNEMİNDE İZMİR

Musa ÇADIRCI

Tanzimat Dönemi bilindiği gibi, *Gülhane Hatt-ı Hümayunu*'nun ilan edildiği 1839 yılı ile *Kanun-i Esasî*'nin kabul tarihi olan 1876 tarihi arasındaki devreyi kapsamaktadır. Otuzaltı yıl süren bu devre tarihimizde Cumhuriyet Dönemi dışında oldukça önemli değişikliklerin ve yeniliklerin yer aldığı bir devredir. 1840'tan sonra başta ülke yönetimi olmak üzere, maliye, askerlik, eğitim-öğretim ve dış ilişkilerde önemli düzenlemeler yapılmıştır. Yapılanlar, İmparatorluk yıkıncaya kadar yürürlükte kalmış, kimi düzenlemeler günümüze dek süregelmiştir.

Ne var ki olup bitenlerle ilgili bilgilerimiz çok eski ve eksiktir. Geriye dönüp baktığımızda 1940'larda elde edilebilen sınırlı kaynaklara dayanılarak yazılanlar, günümüzde çoğu kez esas alınarak, yorumlar ve değerlendirmeler yapıldığını görürüz. Bundan ötürü de yanlışlara düşülmekte, gerçekler şaşkırtıcı bir mahiyet almaktadır. Ancak, son yıllarda Osmanlı arşivlerinin yeniden düzenlenmesi, kimi belge gruplarının araştırmacılara açılmasıyla bu alandaki çalışmalarda bir kıpırdama gözlenmekte ise de yeterli değildir.

Yıllardan beri üzerinde çalıştığım bu dönemle ilgili elde edebildiğim bilgileri bir arada daha önce yayınlama olanağını bulmuştum. Bu çalışmam genel çerçeveyi belirlemeye, olup biten önemli gelişmeleri bir arada sunmaya yönelikti. Bundan sonra yapılacak iş, ele aldığımız konuların daha ayrıntılı olarak işlenmesini gerektirmektedir. Bildirimizin konusu da bu tür çalışmanın bir başlangıcını oluşturmaktır denilebilir.

Tanzimat döneminde İzmir kentinde olup biteni belirleyebilmek için öncelikle Türkiye'de yer alan gelişmeleri ve bu gelişmeler içinde İzmir'in yerini saptamamız gerekmektedir. Bu ise bir bildirin

sınırlarını çok aşmakta, başlı başına inceleme ve araştırma konusu olmaktadır. Onun için ayrıntılara girme olanağım yoktur. Bir fikir vermek, bu ve benzeri konulara dikkatleri çekmek amacı ile konuyu seçmiş bulunuyorum.

İzmir bölgesi, Tanzimat'ın öngördüğü düzenlemelerin öncelikle uygulamaya konulduğu yöreler arasında bulunmaktadır. 1840 yılından başlanarak, İzmir'e muhassıl gönderilmiş, muhasıllık meclisi oluşturulmuş, öngörülen idari düzenleme uygulama merkezi olmuş, kısa süre sonra eyalet merkezi konumuna girmiştir. Eyalet meclisiyle, zaptiye teşkilatıyla, kısacası bütün kurum ve kuruluşlarıyla Tanzimat'ın kolaylıkla uygulandığı önemli bir merkez niteliğini kazanmıştır.

Bilindiği gibi tarihi geçmişi ve coğrafi konumundan ötürü kentimiz önemli bir ticaret merkezi idi. Uygun bir limana sahip olması, çok zengin bir bölgenin tek limanı konumunda oluşu, Türkiye'nin dış ticaretinde her evrede etkin olmasına yol açmıştır. 1841-1843 yılları arasında Aydın Eyaleti'nin merkezi yapılmış, 1843-1846 döneminde eyalet merkezi Aydın'a taşınmış, 1846'da ikinci kez eyalet merkezi olmuş, 1864'ten sonra da sürekli olarak İzmir vilayetinin merkezliğini yapmıştır.

1830 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre kentte 21.837 erkek nüfus bulunuyordu. Merkeze bağlı çevre köylerinde ise 9.300 kişi yaşıyordu. Erkek sayısı kadar kadın olduğu gerçeğinden hareketle 1830'larda İzmir'de yaklaşık 45.000 kişinin yaşadığını söyleyebiliriz. Çeşitli kaynaklarda kentin bu sıralardaki nüfusu ile ilgili olarak verilen bilgiler abartılıdır. 150.000, 187.000, 125.000 gibi sayılar gerçeği ifade etmemektedir. 1885'e gelindiğinde nüfus artışı, göç ve benzeri etkenlerle hızla büyüyen İzmir'in nüfusu 154.000'e ancak ulaşabilmiştir.

Özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısında kentleşme süreci hızlanmış, demiryolu ile Menderes ve Gediz Ovalarının limana bağlanmasından sonra kent ikibin yılı aşan geleneksel sınırlarını aşarak kıyı boyunca gelişme göstermiştir. 1867-1875 yılları arasında yapılmış gerçekleştirilen rıhtımın bu gelişmede etkisi büyük olmuştur. "Kordon" denilen ve

Napoli taşlarıyla döşenen bu rıhtım, Hükümet Konağı'ndan başlayarak Pasaport'a kadar uzanan kesiminde büyük dükkanlar, ticarethaneler, oteller ve lokantaların açılmasıyla kentin görünümünü tamamen değiştirmiştir. Anadolu'nun çeşitli bölgeleriyle Adalardan kente göç hızlanmış, büyüme kuzeye doğru olmuştur.

Bu dönem boyunca bölgede ve kent çevresinde gelişme gösteren sanayi dalı halı dokumacılığı oldu. Ek gelir sağlamaya yönelik bu işe 1860'lı yıllarda tüccarlar el attılar. Köylülere ham malzemeyi sağlayıp sipariş üzerine halı dokutturmaya başladılar. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra İngilizler Batı Anadolu'daki halıcılığı tekellerine geçirmeye başladılar. 1880'e gelindiğinde halı ipliklerinin eğrilmesinden dışarıya dek tüm üretim sürecini, merkezleri İzmir'de bulunan 6 büyük ticarethanedeki yönetmekteydiler. Bu kurumlar geniş bir iplik eğirme, iplik boyama ve aracı ağı oluşturmuşlardı. Bunun yanı sıra pamuk işleme sanayii de 1860'dan sonra gelişme gösterdi. Çırçır fabrikaları İzmir, Bayındır ve Tire'de faaliyete geçirildiler. 1847'den beri İzmir'de üretimde bulunan "Şark Kağıt Fabrikası" da büyük gelişme gösterdi. Ne var ki fabrika 1863'te kapandı. Kent ekonomisinde önemli yer tutan su değirmenleri 1850'dan sonra yerlerini buharla çalışan çağdaş un değirmenlerine bırakmaya başladı. Bunların çoğu İngiliz sermayesi ve tekniğiyle kurulmuşlardı.

19. yüzyılın başlarından beri İzmir, imparatorluğun ticaret merkezlerinden birisi olmaya başlamıştı. Palamut, kökboya dışarıya başta geliyordu. Pamuk ipliği, kuru incir ve üzüm, arpa, işlenmemiş ipek, sünger ve halı dışarı satılan diğer ürünlerdi. Bunun için Avrupalı müste'min tüccarın yanı sıra Ermeni, Rum ve Yahudi beratlı tüccarlar kentte yerleşmişlerdi. Fransız İhtilali, Yunan İsyanı, Mehmet Ali Paşa ayaklanması ticareti olumsuz etkilediyse de 1838 Ticaret Antlaşması sonrasında yeniden gelişme görüldü. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte bu gelişme önemli ölçülere varmıştır. Örneğin, 1839'da 91 gemi 15.000 ton yük ile İngiltere'ye giderken, 1845'te gemi sayısı 196'ya çıktı. Taşınan yük ise 35.000 tonu buldu. Gemilerin %64'ü ve tonajın %54'ü İzmir ile İngiliz limanları arasındaki ticaretten kaynaklanıyordu.

Bu gelişmenin doğrultusunda kentte değişik ülkelerin tüccarları yerleşiyordu. 1850'de 20 ülkenin tüccarı büyük ticarethaneler kurmuşlardı. 17 ülkenin de konsolosu vardı. İzmir'de İngilizlerin sayısı gitgide artıyordu. 1849'da 202 olan bu ülke tüccarının sayısı 1855'te 919'a ve 1856'da ise 1061'e çıkmıştı. Bunların etkisiyle Mayıs 1857'de "İzmir'den Aydın'a Osmanlı Demiryolu" şirketi kuruluyordu. İstanbul'da Churchill adlı İngilizin çıkardığı Ceride-i Havadis gazetesi Türkiye'nin pamuk üretmeye elverişli olduğunu, yetiştirilecek pamuğun İngiltere tarafından yüksek fiyatla alınacağı fikrini işliyordu. Bir çok girişim ve çaba sonunda Osmanlı yönetimi pamuk üretimini artırmak için üreticiye kolaylıklar sağlamıştı. 1863'te Anadolu'nun çeşitli yörelerine 295 ton pamuk tohumu dağıtılmıştı. İngiliz fabrikatörleri de Batı Anadolu'da pamuk tarımını geliştirme ve yaygınlaştırmayı amaçlayan şirketler kurmuşlardı. Bunların en büyüğü olan Küçük Asya Şirketi üç yöneticisini İzmir'e göndererek alınması gerekli önlemler konusunda araştırma yaptırdı. Daha sonra 1863'te Osmanlı Pamuk Şirketi kuruldu. Beklediği başarıyı gösteremeyince 1873'te kapatıldı. Bu ve benzeri çabalar sonunda Batı Anadolu'da pamuk üretiminde önemli artış sağlandı. 1862'de 1861'e göre pamuk ekilen alanlar dört kat daha büyüktü. Bu sırada İzmir bölgesinde toplam pamuk üretimi 45.000 balya temiz pamuğa erişmişti. Ne var ki İzmir'den yapılan pamuk dışsatımı istenilen düzeye bir türlü erişemedi. Başlangıçta sağlanan üretim artışı kötü hava şartları, Amerikan tohumunun beklenen randımanı vermemesi, Amerika iç savaşının bitmesiyle İngiltere'nin tekrar bu ülkeden pamuk almaya yönelmesi gibi etkenlerle 1870'ten sonra pamuk üretimi hızla azaldı. 1875'ten sonra İzmir limanından ihraç edilen temizlenmiş pamuğun büyük bir kısmı Suriye'de üretilen Batı Anadolu'daki çırçır fabrikalarında işlenmek üzere gönderilen pamuktu.

İzmir'de yoğunlaşan yabancı iş adamları, ülke temsilcileri ve aileleri bu kentin çağdaş avrupa kentleri örneğinde yeniden düzenlenmesinde etkili oldu. Altyapının ele alınması, aydınlanma, içme suyu sağlanması gibi gelişmeler hep bu dönemde oldu. Özellikle sağlık ve eğitim öğretim alanlarında da ilerlemeler sağlandı. 1867'de kentte belediye örgütünün kurulması yeni bir aşama oldu. İstanbul Altıncı Belediye Dairesi örnek alınarak teşkilatlandırılan belediyede yabancıların da temsil edilmeleri gündeme getirildi. Bunun nasıl yapılacağına dair

özel bir yönetmelik hazırlanması bile istendi. Belediye meclisinde İngiliz tüccarlar da söz sahibi olmak istiyorlardı. Ayrıca İzmir Ticaret Mahkemesi'nin üç üyesinden birisini kendi aralarından seçme ayrıcalığını elde ettiler.

Kentin Avrupa'ya denizaltı telgraf kablosuyla ve imparatorun diğer merkezlerine telli telgrafla bağlanması önemli diğer bir olaydır. Bunun yanısıra Smyrna Mail adlı gazetenin yayını, ıslahane, hastahane, rüştiye mektebi gibi kurumların faaliyete geçirilmesi Tanzimat Dönemi'nin İzmir'e kazandırdığı kurumlardır.

Sözünü ettiğimiz gelişmelerle ilgili olarak elimizde yazılı kaynak bulunmaktadır. Şimdi sanıyorum ilk kez arşivden derlediğim bazı bilgileri aktarmaya çalışacağım. Bunu yapmadan önce, 19.yüzyıl İzmir tarihi üzerinde çalışmakta olanlara bir hatırlatmada bulunmak istiyorum. Tanzimat öncesi ve sonrasına ait elimizde İzmir'in şer'îye sicillerinin bulunmaması büyük bir kayıptır. Bu eksikliği Başvekalet Arşivi'nde bulunan belgelerle kapatmak mümkünse de oldukça uzun bir çalışmayı gerektirmektedir. Siciller kadar olmasa da bu konuda bize yardımcı olan önemli bir koleksiyon Aynıyat Defterleri adı altında tasnif edilen defterlerdir. Bu defterlerin dikkatlice taranması İzmir ve çevresi hakkında bize önemli bilgiler verecektir. İşte şimdi bu kaynaktan derlediğim bazı bilgileri aktararak konuşmamı tamamlamak istiyorum.

Buharla çalışan oniki taşlı un değirmenini şirket 1850 yılı başlarında faaliyete geçirmişti. 2.500.000 kuruş sermaye ile kurulan şirket hisse senetleri satarak faaliyete geçmişti. Bununla ilgili belge ekte verilmiştir.

İlk belgemiz demiryolu yapımı ile ilgilidir. Demiryolu yapımı için yapılan masraflar, çalıştırılan işçiler ve diğer girdiler için hükümete, daha doğrusu Nafia Nezaretine arada bir bilgi veriliyordu. Görevli komiserler, Vali'ye bilgi vermeden, onun onayını almadan yazışmalarda bulunuyorlardı. 18 Eylül 1867'de Aydın Vilayetine yazılan sadrazamlık yazısında bundan böyle demiryolu yapımı işlerine valilerin doğrudan nezaret etmelerinin yerinde olacağı ve hesap pusulalarının vali tarafından onaylandıktan sonra hükümete gönderilmesinin yerinde görüldüğü belirtilmekteydi¹.

¹ *Aynıyat Defteri*, No: 817, s.24.

İkinci belgemiz Aydın vilayetine bağlı kazalara kaymakam atanmasıyla ilgilidir. Bu atama yazısında hangi kaymakamın kaç kuruş aylık alacağı da belirtilmişti. Buna göre: Urla kaymakamlığına eski Malatya kazası müdürü Ahmet Bey 2500 kuruş maaşla atanıyordu. Menteşe kaymakamlığına 2000 kuruş maaşla Halimefendizade Ragıp Bey, Güzelhisar-ı Menteş ve Foçateyn kaymakamlığına 2500 kuruş, Kuşadası kaymakamlığına 3000, Ödemiş kaymakamlığına 2000, Nazilli kaymakamlığına 3000, Çine kaymakamlığına 2000, Bozdağan kaymakamlığına 2000, Turgutlu kaymakamlığına 3000 ve Alaşehir kaymakamlığına 2000 kuruş maaşla kaymakamlar atanmaktaydı.

26 Eylül 1867 tarihli belge, İzmir'de belediye teşkilatının kurulmasıyla ilgilidir. Kentin büyüklüğü, sokak ve pazar yerlerinin bakımsızlığı gözönünde tutularak buraların "ıslah ve tesviyesi" için beyediye teşkilatının kurulması gerekli görülmekteydi. "Daire-i Belediye Meclisi" nin nasıl oluşturulacağı sorun olmuştu. İzmir'de yabancı uyruklu emlak ve servet sahibi çok kimsenin olduğu, bunlardan bazılarının aza olmaları gerektiği belirtildikten sonra, bu konuda ilgili yönetmelikte açıklık bulunmadığı, İstanbul Altıncı Daire-i Belediye Nizamnamesinin uygulanabileceği, ayrıca ekler ve düzeltmeler yapılarak yeni bir nizamnamenin kaleme alınarak, her milletten mal ve mülk sahibi 8 aza seçilerek görevlendirilmelerinin yerinde olacağı uyarısı yapıyordu. Böylece ecnebilere memleket işlerini bilir kimselerin görevlendirilebilecekleri, bunun yabancı müdahalesini de önleyeceği, gereğinin buna göre yapılması isteniyordu².

İzmir'de belediye dairesi meclisinin kurulduğu, teşekkür için İstanbul'a gönderilen yazının alındığına ilişkin belge ise 23 Eylül 1868 tarihini taşımaktadır³.

İzmir limanında rıhtım yapılması ile ilgili yazışmaların bir kısmı da aynıyat defterlerine geçirilmiştir. 11 Ocak 1869 tarihli kayıt, yapılacak rıhtım için düzenlenen antlaşmanın (mukavelenin) bir suretinin Nafia Hazretlerince vilayete gönderildiği belirtiyordu. İnşaata başlangıcına valinin emri gelmedi diye izin vermemesinin gereksiz olduğu yakında izin yazısının gönderileceği de anımsatılıyordu.

² *Aynıyat*, 817, s.28-29.

³ *Aynıyat*, 817, s.45.

Anadolu'nun birçok kentinde olduğu gibi, İzmir'de de ıslahane açılmıştı. Öğrencilerin imal ettikleri üç çift kundura İstanbul'a gönderilmişti. Öğrencilerin imalatı çok beğenilmiş, ayrıca okulda öğrencilere Türkçe, hendese, coğrafya derslerinin verilmekte oluşu da yerinde görülmüştü⁴.

Aydın vilayeti adına çıkarılan gazetenin bir nüshası merkeze gönderilmiş, bu başarıdan dolayı ilgililere teşekkür edilmekteydi (14 Ekim 1869 tarihli sadaret yazısı, *Aynı defter* s.66). Bir diğer yazı ile "İnkılap" adıyla çıkarılan gazetenin defterdar muavinine gönderilen nüsha ve ele geçirilen diğerlerinin posta ile geri gönderilip gönderilmeyeceği sorulmuştu. Buna cevap olarak yerinde imha edilmeleri gerektiği belirtiliyordu⁵.

18 Ağustos 1874'te Aydın vilayetine gönderilen diğer bir yazıda, İzmir'de, inşaatı biten hastane ve daire-i zabıta'nın harcamaları için bağlı kazaların belediye gelirlerinden alınan beşyüz kuruş, satılması kararlaştırılan Cezayir Hanı'nın satılmasından vazgeçilerek onarılması ve gelirinin mekteb-i saniye'e ayrılması konusunda Aydın Vilayet Meclisi'nin yazısının görüşüldüğü, Belediye sandıkları gelirlerinin başka işlerde kullanılmaması gerekiyorsa da açılan mektepten herkesin yararlanacağı gözönünde tutularak han gelirinden mektebe pay ayırmaya izin verildiği vurgulanmakta idi.

İzmir Hükümet Konağı'nın onarılması veya yeniden yapılması, hapishane ve zabıta dairesi inşaatı daha önceden kararlaştırılmıştı. Giderler için İzmir, Saruhan, Aydın sancakları dahilindeki hazine mallarından satılmaları uygun görülen 10 çiftlik, 2 han, 1 değirmenin bedeli karşılık tutularak, hükümet konağı için yaklaşık otuzdört yük kırkdokuzbin sekizyüz doksan altı kuruş, hapishane-zaptiye dairesi için sekiz yük seksekörtbin yüzelli sekiz kuruşun temini düşünülmüştü. Ne var ki, hükümet dairesi yapılmış, diğerleri yanında kalmıştır. 1868'de sözü edilen emlak müzayedeye konulmuş, belirli bir süre verilmediğinden, çoğuna istekli çıkmamış, bir kısmına da çok düşük bedel verilmiştir. Birkaçının müzayedesini ise sürüncemede kalmıştı. Halbuki bu emlakın 1868-1872 dönemine ait beş yıllık icar

⁴ *Ayniyat*, 817, s.509, Haziran 1869.

⁵ *Ayniyat*, 2 Ekim 1870

ve hasılatı onüç yük kırkbirbindokuzyüzondokuz kuruşu bulmuştu. Talibi çıkanlaraverilen fiyat ise ancak beş-altı yıllık gelir düzeyinde kalmıştı. Bu yüzden satış yapılmamıştı.

Birunabad civarında olup, yıllık geliri 15.000 kuruş dolayında bulunan Balıkçı Çiftliği'nin toptan veya parça parça satışa çıkarılması ve 3500-4000 liraya kadar bedelle satılması, Manisa'daki harab Kurşunlu Hanı'nın 80-100 bin kuruş harcanarak onarılırsa satılmasından daha çok kira getireceği, onarımının belediye gelirlerinden yapılması ve iki yük ellibin (20.050.0000) kuruşa Manisa Belediyesi'ne bırakılması, Konak, Hapishanı Zaptiye Dairesi için harcanan kırküş yük otuzdörtbin elli dört kuruşun onüç yük kırkbin dokuzyüz 1340,40,900) bu kadar kuruşu sağlandığına göre kalanının da Balıkçı Çiftliği ve diğer kaynaklardan sağlanması uygun görülmekte, hesap defterlerinin İstanbul'a gönderilmesi istenmekteydi.

Son örneğimizi İzmir'in gazla havagazı aydınlatılması konusuna ayırıyoruz. Kentin gazla aydınlatılmasına 1874 yılında başlanmıştı. Ancak sokak lambaları belediyeye çok pahalıya mal oluyordu. Sokak halkından ve mülk sahiplerinden belirli bir ücretin alınması, kent dışında gaz dağıtımı için yeni bir binanın yapılması uygun görülüyordu. Mevcut tesisatın kumpanyaya devri, gecede ortalama on saat lamba yanacağı gözönünde tutularak hesabın buna göre yapılması, her fener için yılda 725 kuruş ödenmesi ve nihayet mevcut 520 fenere 30 daha eklenmesi koşuluyla Belediye iki yıl için gazla aydınlatma işini kumpanyaya ihale ediyordu.

Bi avnihi Te'alâ medine-i İzmir'de kumpanya veçhile inşâsına ruhsât-ı seniyye-erzân buyrulmuş olan vapur değirmeninin tafsil-i keyfiyetini mübeyyin layihadır*.

Medine-i İzmir'de biraz müddetten beru bi'-tecrübe sâbit olduğu veçhile nefis-i İzmir'de ve gerek etraf ve civarında mevcut olan değirmenlar sekene ve ahallisinin hevâyic-i zaruriyelerinden olan miktar dakikin tahniî hususuna derece-i kâfiyede olmadığından gerek bahren hariçten ve gerek berren Anadolu dahilinden dakik celbine zaruret ve ihtiyaç mess ederek bu suretle celb olunan dakik dahi ednâ ve galiz olduğundan başka nakli hususu mesarif-i külliye müeddi olmasıyle bu suret dakikin gâli baha ile satılmasını mucib olmakda olduğuna binaen bu misillü akdem-i hevayicden bulunan şeyin tedarikinde duçar olunan zâruret ve mâhzurun def'i esbâbının istihsâli emniyesiyle menafi-i ammeyi müstelzim olmak üzere bu defa medine-i mezburede kumpanya yani şirket veçhile bir bâb vapur değirmanı inşası tasmin olunarak bunun kuvveden fiile götürülmesi esbâb ve vesâil-i kaviyesine teşebbüs olunmakla tafsili ber-veçh-i ati izâh ve beyân kılınır ki şöyle ki değirmanı mezkûr altmış bargir kuvvetinde oniki taş senevi dörtyüzyirmibin keyl buğdayın tahnına kâfi olmak üzere inşa olunacağından bu misillü mülk ve milletçe menâfi ve muhassenatı müstelzim olan bir emr-i cesimin vücuda getirilmesi nezd-i saltanat-i seniyye'de dahi mültezim-i âli bulunduğundan teshilât-ı lazime ve teşvikât-ı mukteziyesinin sarf ve icrasına himmet buyrularak işbu kumpanya hakkında yalnız İzmir ve nevahisine hasren onbeş sene imtiyaz ile değirmanı mezkûrun inşâsına ruhsat ve müsaadeyi hâvi bir kit'a fermân-ı âli inâyet ve ihsan buyrulmuşdur. Yani fermân-ı âli-yi mezkûrun medlül ve meal-i münifi iktizâsınca müddet-i mezkûre zarfında nefis-i İzmir ve nevahisinde bu misillü bir başka vapur değirmanı inşâsına kimesne muktedir olamayacaktır. Ve bu imtiyâz için mücerred celb-i hayr ve feyz levmihiye-yi hayriyesine tesis ve ihšana muvafakiyyet-i hazret-i şâhâne husule gelmiş olan bazı hayrat-ı celilenin idaresine mahsus olan evkâf-ı hümayun cenab-ı mülükâneye kumpanya tarafından ruhsatiye namiyle senevi sekizbin kuruş bir vergi tahsis olunmuşdur. Çünkü beyândan müstağni olduğu veçhile böyle bir madde-i mutena bahanın kuvveden fiile geti-

* Belgenin aslı Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi A/1688'de kayıtlıdır.

rilmesi için lazım gelen külliyetli sermayenin hüsn-i idare ve muhafazası ve kumpanyada sahib-i hisse olan zevâtın menafi' ve temetüatlarının himâye ve te'mini onbeş sene müddet-i imtiyaza muhtaç olub kaldı ki bu değirmenin finefsü'l-emr fevaid ve muhasenatinin ve kumpanyaya hissedar olacak zevâtın kâr ve menafi'in isbât ve iraesine daha tafsilat-i atıye kâfi olmağla şu veçhile izah olunur ki İngiltere'de ve Avrupa'nın sair memalığında bulunan müteadid değirmenler eshâb ve kumpanyalarından şifahen ve tahriren bersual ve tahkik olunduğu üzere oniki taşı havi işbu inşası muzmem olan değirmende yirmidört saat zarfında yirmidört keyl buğday tahn olunabilir. İşte bu hesab esas ittihaz olunarak zirde ilave kılınan hesab cetvelinde mâlum olacağı veçhile buğdayın kilesi onsekiz kuruş tahmin olunduğu surette bile baştan baş has dakikin beher kıyyesi kırkaltı paraya verilebileceğinden bir çok kâr ve ticaretden dahi sarf-ı nazar olunmuştur. Değirmen-ı mezkûr senede çoktan çok üçyüz gün işleyebilir ise de türlü arzular vukuu mülâhazasına mebni yalnız ikiyüz altmış gün hesâb olunmuştur. Eğer vaktin müsaadesi ve zahirenin mebzuliyeti cihetiyle buğdayın kilede vasat bahası onbeş kuruş tenzil etdiği surette dahi kumpanyanın kâr ve ticaretine bir veçhile hâlel gelmeyerek dakik-i hassın kıyyesi kırk paraya kadar fûruht olunacaktır. Bir de vapur değirmeninde i'mal olunan dakikin beher kıyyesine terettüb eden mesarif-i zammiye iki parayı tecavüz etmeyib âdi değirmenlerde i'mal olunan dakikin mesarifi ise bunun iki misli olduğundan başka adi değirmen yevmiye ancak yirmi keyl buğday i'mal edebilip vapur değirmeninin her çift taşından yevmiye yüzyirmi kile hasil olmasıyla adi değirmenin altı mislini imal eder demek olur ve yevmiye tahn olunacak külli mikdarın cüzzî mesarifle vücuda gelmesinden dolayı hasil olacak menafi şöyle dursun çünkü ekser adi değirmenler eshabı sermayesine bulunmaları hasebiyle buğdayı ceste ceste mübayaa ederek akçesini dahi dört ve beş veyahud altı ay vadesiyle tediye edegeldiklerinden berherhal kilesinde iki kuruş ziyade vermeye mecbur olub işte bunlara nisbetle böyle sermayesi külliyetli olan bir kumpanya buğdayı her kaç mübayaa eder ise etsün yine bundan senevi külliyetli kâr ve temettü edeceği bedel-hesab sâbit ve aşkâr olmuş ve bâlâda beyân olunan işbu hesablar sıhhat ve hakikate makrûn bulunmuştur. Ve bu müdeaya bir delil dahi budur ki Dersaadetde ellisekiz bargir kuvvetinde on taş vapur değirmeni cânib-i miriden iki kişi senevi yedyüzbin kuruşa isticâr ederek bu cihetle değirmenin mesarif-i inşaiyesi farz

olunan sermaye üzerine yüzde altmış hesabıyla güzeşte vermekde ve bu kadar mesarifle beraber değirmen-i mezkûre yevmiye yirmiüç ve nihayet yirmidört bin kıyye dakikten ziyâde tahn ettiremedikleri meydana iken yine değirmen-i mezkûr müstecirlerine külliyyetlü ticâret göstermekde olduğu rivayet olunmaktadır. İşbu İzmir'de teşkil olunacak kumpanyanın sermayesi beş bin kese akçeden ibaret olarak meblağ-ı mezbûr bin hisseye taksim ile beher hissesi beş kise akçe hesabıyla satılacaktır. Bunların mübayaasına tâlib olan zevat işbu layiha zeylinde herkaç hisse alacağını beyan ile vaz-ı imza ederek bu siyân üzere bin hisse hitâma reside olduktan sonra kumpanyanın teşkiline mübâşeretle fakat herkese yesr ve suhulet olmak için beher hissenin akçesini on taksit ile tediye olunacaktır. Yani kumpanya teşkil oldukda asıl bunun vasîi olan kumpanya müdürleri ile birlikte kâfi mesarîf ve varidata nezaret ve hesabları rüyet etmek üzere bi'l-cümle hissedârân taraflarından iki nefer emin ve mutemed adamlar muavin namıyla ekseriyet-i ârâ ile intihâb olunarak müdür-i merkûm maiyetine terfik olunub bunlar akçenin kabzına ve değirmenin inşasına mübaderet eylediklerinde ibtidaki ay her hissenin bahasından yalnız öşrünü tahsil ederek taraflarından mümzî ve memhur makbuz senedi vereceklerdir. Ve bu siyân üzere beher mâh taraflarına te'diye olunan taksiti kumpanyanın namına sarf ile değirmenin binası ve âlât ve çarhlarını vaz've ikmâli on ayda ve nihayet bir sene-i kâmilede reside-i hüsn-i hitâm oldukta hesabi rüyet olunub keyfiyeti bi'l-cümle hissedarlarına ihbâr olunarak sahû'l-bâki kalan sermaye ile işe mübâşeret olunacaktır. Ve ol vakit tahsil olunan on taksitte verilen tahviller istirdâd olunarak herkesin hisse-i muayinesini ve tediye eylediği meblağın mikdarını mübeyyin yine kumpanya müdürü ve muavinleri imzasıyla kupon tabir olunur matbu senet verilecektir. Fakat işbu takasit aşere beher mah vakt ve zamaniyle tediye olunmak iktizâ-i hâl ve maslahatdan olmasıyla hissedarandan her kim olur ise olsun ilk taksidi verdide ikinci taksitte te'hire sebep verir ise hemân hisseleri kumpanya taraflarından ahire fûruht olunarak mukaddem henüz tediye etmiş olduğu meblağı ilerüde kumpanyanın ilk defa hesabı rüyet olundukda ol vakit ahz ve istifâ edecektir. Ve kumpanya müdür ile muavinler bi'l-cümle hisse sahiplerinin menafilinin ez-her-cihet muhafaza ve vikâyesine say' ile me'hûzleri olan mebâligden her halde mesul olacaklarından ve bunlar bu mesuliyetleri hesabıyla daime değirmen-i mezkûrun hüsn-i idaresine meşgul olacaklarından kum-

panya tarafından iki nefer müdürlere ikişer binden kuruş maaş tahsis olunacaktır. Kaldı ki işbu kumpanyanın vâzî olan iki müdür daima değirmenin umuriyle meşgul olacağından mahsûs olan mâhiyesinden başka değirmenin kâr ve ticaretinden bir münâsib temettü dahi olacaktır. Yani değirmen-i mezkûr yüzde on ticaret gösterdiği takdirde müdürlere bir şey verilmeyib fakat ticaret bilütfihi kerim yüzde onbirden onbeşe kadar bâliğ olur ise ticaretden yüzde beş ve eğer ticaret yüzde onbeşten yirmi ve yirmibeş ve otuz ve daha ziyadeye bâliğ olur ise daima yüzde onu müdürlere ait bir temettü olacaktır. Hisse sahipleri murâd eyledikleri vakit hisselerini âhire fûruht edebilir ise de her kim hissesini satmak murâd ider ise evvel bâ-evvel bir kere kumpanyaya haber vermedikçe ahire fûruht edemeyecektir. Ve hisse sahiplerinden birine hal-i ilâhî vâki' olur ise hisse-i muayinesi evlad ve sair veresesine ber-vech-i mülkiyet intikâl edecektir. İşbu değirmenin hesâpları altı ayda bir kere müdür ve muavinler marifetiyle rüiyet olunub irâd ve mesarîf bâde'l-muvazene intif'a ve temettü zuhûr ider ise hisse sahipleri beyninde hisselerine göre taksim ve tevzi olunmak üzere hesabıyla taraflarına gönderilecektir. Şu kadar ki değirmenin bi't-tabi tamir ve termim ve bazen kaza zuhûriyle âlâtının tecdidî misillü mesârîf-i gayr-i mutâde zuhûrunda sarf olunmak üzere ticaretden onda biri ihtiyat akçesi nâmiyle kumpanya sandığında tevkif olunacaktır. İşbu değirmenin hüsn-i idaresi hakkında ileride daha sair bazı usul ve nizâmât-i münasibenin bi'l-müzakere ittihazı caiz olacaktır. Müdür maiyetine terfik olunan muavinlerin cihet-i memuriyetlerinin hüsn-i ifasından ve kusurları ve sair uygunsuzlukları his olunur ise derhal azl ile yerlerine ahirleri bi'l-intihâb tayin olunacaktır.

Yalnız beşbin kese akçe re's maldan sarf olunacak muhaller beyan olunur:

İngiltere'den celb olunacak vapur çarhları için	620.000	kuruş
Kazgan ve sair lavazımat için	180.000	kuruş
Arsa mübayaası ve ebniye inşası için	450.000	kuruş
Senevi devr ettirecek sermaye	1.250.000	kuruş
Cem'an	2.500.000	kuruş

Yalnız ikibin beşyüz kese akçe sermaye ile bir senede devr olunabilecek ticaretin irâd ve mesarîfi beyân olunur :

İrad

Senede yalnız ikiyüzaltmış gün 364000 keyl tahn olunacak buğdaydan beher kileden onsekiz kıyye hesabıyla hasil olacak 6552000 kıyye dakikin beher kıyyesi kırkaltıçar paradan senevi hasılat: 7534800 kuruş.

Bu miktardan hasil olacak 264000 kıyye irmiğin beher kıyyesi ellişer paradan senevi hasılat : 455000 kuruş.

Bu miktardan hasil olacak 364000 kepeğin beher kıyyesi onar paradan senevi hasılat: (Boş) Cem'an : 8,080,000 kuruş.

Masraf

Yevmiye bindörtyüz keylden senede yalnız ikiyüzaltmış gün zarfında tahn olunacak 364000 kile buğdayın beher kilesi onsekiz kuruştan senevi mesârif : 6,552,000 kuruş.

Mukabelede mestûr maaş ve mesarifin senevi yekünü 415,356 kuruş Evkâf-ı Hümâyun Hazinesi'ne beher sene tediyesi lazım gelen vergi : 8000 kuruş.

Mübâya olunacak zehâyır ve fûruht olunacak dakikin yüzde iki hesabıyla komisyonu : 131,030 kuruş. Cem'an : 7,106,396 kuruş.

Mukâbelede gösterilen masrafa ilave olunacak mesarif-i saire-i muayine : mâhiye:

Baş müdüre mâhiye maaş: 2000 kuruş. Müdür-i sântye mâhiye maaş: 2000 kuruş, Muavin-i evvel'e: 1000 kuruş, Muavin-i sâniye: 1000 kuruş. Defter Katibi'ne 1800 kuruş. Bir değirmenci ustasına 2500 kuruş, bir nefer sandıkkâr'a 1500 kuruş, iki nefer sandıkkâr muavinine beherine 500 kuruş, 1000 kuruş. Dört nefer taş bileyici ustalara beherine 250 kuruş (tan) 1000 kuruş. Dört nefer işçilere keزالik 1000 kuruş, Dört nefer değirmencilere keزالik 100.000 kuruş. Altı nefer hamallara beherine 80 kuruş (tan) 480 kuruş. Bir nefer demirciye 900 kuruş. Bir nefer demirci kalfasına 350 kuruş. İki nefer çarhçılara birine 1000, diğlerine 1500, 2500 kuruş. Yağ ve mum ve sair emsâli mesarif 2500 kuruş. Beher mâh birbiri üzerine sarf olunacak maden kömürü: 10,000 kuruş. Yalnız ikibin beşyüz kese hesabıyla yüzde iki yangın için verilecek sigorta mâhiyesi: 2083 kuruş, cem'an: 34,613 kuruş.

Senevi 415356 kuruş. Senevi hasılat : 8080800 kuruş
 Senevi mesarif : 710694 kuruş
 974404

Bazı tamirat ve saire mesarif-i gayrı muayyeneye sarf olunmak üzere tüccardan yüzde on hesabıyla kumpanya sandığından tevkif olunacak ihtiyat akçesi: 97440 kuruş. Sahihü'l-baki ticaret: 876964 kuruş. Yalnız sekizyüz altmışaltı bin dokuzyüz altmış dört kuruştur.

Ticaret-i mezkûre yüzde otuzbeş-otuzaltı demek olarak umur-ı me'muleden olub, fakat hüdâ etmesin bir aksi olduğu takdirce nısfı çevirmiş olsa dahi senevi yüzde onyedi ve onsekize balığ olabileceği bi iştibâhdır.

Bi-lûtfihi'l-kerim İzmir'de inşasına mübâşeret olunmuş olan vapur değirmanı kumpanyası komitesi tarafından neşr olunan i'lânnâmedir.

Değirmen-i mezkûrun geçen şehr-i mart ibtidâsında inşâsına mübâşeret olunacağı bundan akdem ba varaka-i matbua ilân ve beyan kılınmış ise de hasbe'l-mevsim havalının adem-i müsâadesi ve bir de hissedâran bulunan zevât tarafından bi'l-intihâb tayini meşrut olan iki nefer muavinin suret-i intihâblerinin bi'l-icâb bazı mertebe gecikmesi cihetle bi't-tabî ebniye hususuna mübâşeret olunamamış idi. Muahharen bu intihâb maddesi reside-i hüsn-i hitâm olarak Mösyö Edward ile Mösyö Lakonti'nin muavinliğe ekseriyet-i ârâ suretiyle intihâblarını tebeyyün ederek kumpanyanın komitesi teşkil olunmuş olmağla bazı levâzımât-ı inşâiyenin tedarik ve mübâyâasıyla geçen şehr-i nisanın evasıtında değirmen-i mezkûrun ebniyesine müsteinen bi'llahi tealâ mübâşeret olunduğu ve şu kadar ki hissedâran bulunan zevât tarafından beher mâh te'diyesi lazım gelan takasit-i mâlumenin mâh be mâh tahsil sureti mukaddemâ ilan olunmuş olub, ancak berminvâl-ı muharrer henüz ebniyeye mübâşeret olunarak hayli mesarifi-miz vukuıyla geçen şehr-i mart takasidinin dahi senedat te'hir etmiş olduğundan bu kere ilk defa olarak mart ile nisan taksitlerinin birden tahsiline mecburiyet hasıl olmuş olmağla tahsilen bi'l-maslahat yalnız bu defalık ol veçhile te'diyesine himmet buyrulması mercu idiğü kaldı ki mukaddemâ hissedarlara tevdi' olunan ve bâlâda matbu bulunan lâyhada ekser şerait-i esasiye beyân ve ilân olunmuş ise de iki nefer

müdürlerden birine halı ilahi vukuunda ne tedbir ittihaz olunmak lazım geleceğine dair sehven bir şey denilmemiş olduğundan hasbe'l-beşeriye bu suret-i mümkinenin dahi bu kerre çaresi tasavvur olunarak kumpanyamızın bu fermân-ı Âli müddet-i imtiyazı olan onbeş sene zarfında Hüdâ ne kerde müdürlerden biri vefat ettiği takdirde keyfiyet bilâ tehir hissedârana varaka-i matbua ile ilân ve beyân olunarak vefat eden müdürün yerine hissedâranın yine adet-i hissesi itibariyle ekseriyet-i ârâ ile ehil ve münâsibi bi'l-intihab tayin olduğu suretde hayatta kalan müdür tarafından kabul olunacağı ve kaldı ki müdür-i evvel bulunan zât değirmenin umur-ı idaresinde bi'n-nefs hazır bulunamayacağından kumpanyanın kâfe-i şerâitinin icrâ ve adem-i icrâsından dolayı mütehammil olduğu mesuliyeti kemâ-kân kendisine ait olmak şartıyla bu defa tarafından Dertavit Fererinam taciri bi'l-intihâb ruhsat-ı kâmile ile tevekkül etmiş olmağla fimâ-bâd mümaileyh Dertavit'in müvekkili namına işbu değirmen kumpanyası umurunda mühür ve imzası makbulümüz olduğu ve bu cihetle enefü'z-zikr takasit mâh ve mâh kumpanya namına tahsili hususu vekil-i mümaileyhe havale olunmağla ya kendisi bizzat veyahut tarafından bi'l-intihab tâyin edeceği muteber bir bezirgân veya bir sarraf vasıtasıyla ibrâr edeceği senedat-ı matbuamız mucebince te'diye buyrulmak lazım geleceği bi'l-cümle hissedaranımız bulunan zevatın mâlumları olmak için ilan olundu. Fi 15 C sene 1265 (8 Mayıs 1849).

Şerh

Zikr olunan değirmenin kâfe-i umur ve hususu hitâme takarrub etmiş ve bu yakınlarda işlemeğe dahi başlayacağı derkâr bulunmuş olduğundan baki kalan hisselerden bey'i ve furuht olunanların esmâni ber- veçh-i peşin te'diye olunması icab-ı maslahattan idüğü beyan olunur. Fi gurra-i S sene 66 (Aralık 1849).

